

Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj...

Grčević, Mario

Source / Izvornik: **Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 2014, 61, 42 - 67**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:907620>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

- Sperber, G. H., J. Buckingham, 2000., Odonto-eponymology: historical dental names, *J Hist Dent*, 127. – 132.
- Vodanović, Marin, 2010., Professional Language – a Tool against Euroscepticism!?! An example from dental medicine, *Proceedings of the 7th DRC Summer School, Pecs*, 123. – 128.
- Vodanović, Marin, 2012., Hrvatski jezik u anatomiji i fiziologiji, *Medicus*, 263. – 265.
- Vodanović, Marin, Drago Štambuk, Ana Ostroški Anić, 2010., *Stomatološko nazivlje*, Stomatološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Werneck, A. L., F. Batigália, 2011., Anatomical eponyms in Cardiology from to the 60s to the XXI century, *Rev Bras Cir Cardiovasc*, 98. – 106.
- Znika, Marija, Maja Znika, 2003., Vlastito ime i brojnost, *Folia onomastica Croatica*, 573. – 578.

Sažetak

Croatian Biomedical Terminology – Eponyms in Stomatology

Marin Vodanović, Sveučilište u Zagrebu, Stomatološki fakultet,
Zavod za dentalnu antropologiju
UDK 81'373'374, izvorni znanstveni rad
primljen 3. lipnja 2013., prihvaćen za tisak 16. veljače 2014.

All professions in dental medicine have eponyms in their terminology. In STRUNA - the electronic database of Croatian professional nomenclature – all stomatological eponyms are classified as recommended or allowed. Stomatological nomenclature shares numerous eponyms with medical, anatomical and physiological terms. Frequency in appearance and usage of eponyms may be an indicator of the development of a particular scientific field.

VANJSKOPOLITIČKI UTJECAJI NA HRVATSKI KNJIŽEVNOJEZIČNI RAZVOJ U DRUGOJ POLOVICI XIX. st.

Mario Grčević

članku se opisuju vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća. Pokazuje se da su dolazak Đure Daničića u Zagreb 60-ih godina suosmislili utjecajni pojedinci i političari iz vrha austrijskih i ugarskih vlasti. Njihov cilj bio je jezičnonormativno objediniti i kulturno integrirati cijeli srednjoeuropski prostor. U svojem djelovanju nadovezali su se na projekt Jerneja Kopitara s početka XIX. stoljeća, a kojega je vodstvo 40-ih i 50-ih godina preuzeo Franc Miklošič. U aktivnosti toga Bečkoga projekta uključili su se na svoj način Josip Juraj Strossmayer i Franjo Rački.

Namjesto uvoda: procjepi Tome Maretića¹

Tomo je Maretić objavio 1924. i 1925. godine barem dva teksta na srpskoj ekavici: latinicom predgovor svojega unitaristički intoniranoga jezičnoga savjetovnika (Maretić, 1924.) i ćirilicom članak za Daničićev zbornik (Maretić, 1925.). Tim je tekstovima Maretić vjerojatno htio pokazati da je tolerantan prema jezičnoj politici Kraljevine SHS koja je provodila srbizaciju i širila ćirilicu na cijelom prostoru novo-osnovane države. S tim je ciljem donijela 1921. godine i prividno apsurdnu ustavnu odredbu o (nepostojećem) „srpsko-hrvatsko-slovenačkom jeziku“ kao službenom jeziku. Uzor toj ustavnoj odredbi bio je ustavni zakon Čehoslovačke Republike iz 1920. godine, kojim je nepostojeći „čeho(-)slovački jezik“ proglašen državnim i službenim jezikom kako bi se češkomu u Slovačkoj pod imenom „čeho(-)slovački“ olakšalo širenje i potiskivanje slovačkoga jezika.

Jezična politika Kraljevine SHS na stanovit je način bila najavljena već 1914. godine Anketom o južnom ili istočnom narječju u srpsko-hrvatskoj književnosti Jovana Skerlića. Skerlić je njome pozvao intelektualce da se izjasne o hrvatsko-srpskom književnojezičnom ujedinjenju, u kojem bi Hrvati prihvatili „istočno narječje“, tj. srpsku ekavicu, dok bi Srbi odbacili ćirilicu i prihvatili latinicu. Maretić je na Skerlićevu anketu reagirao prvi put 1914. godine. Tada je bio vrlo suzdržan, napomenuvši da za jedinstvo u pisanju jata „pomalo treba pripravljati put“ te da ni svi Srbi još nisu pristali na „istočni govor“ (Stoljeća, 2011.: 217. – 218.). O Skerlićevoj se ideji izjasnio vrlo rezervirano i 1921. godine, no objavljujući sredinom 20-ih godina svoje spomenute tekstove na „istočnom govoru“, od kojih jedan čak na ćirilici, otklonio je sumnju da bi on bio protiv Skerlićevih zamisli. Međutim, već 1926. godine Maretić je beogradsku jezičnu politiku oštro osudio. To je učinio u tekstu Štrosmajer i jugoslavenska idea u zagrebačkim novinama Novosti (Maretić, 1926.: 3. – 4.). Taj se tekst nije uklapao u općenitu sliku o Maretiću pa je tijekom vremena prekriven prašinom zaborava. Stoga se ni u suvremenoj jezikoslovnoj literaturi ne uzima u obzir, iako je riječ o bitnom prilogu za poznavanje Maretića i za razumijevanje jezičnopolitičkih razvoja unutar filološke škole hrvatskih vukovaca.

Maretić se glede jezika Hrvata i Srba 1926. godine izjašnjava dvojako. S jedne strane kaže da „Osim u jeziku Hrvati su i Srbi u svemu drugom razdvojeni“, a s druge strane polazi od toga da oba naroda imaju svoja vlastita „književna narječja“:

¹ Ovaj se članak temelji na predavanju Od Đure Daničića do Tome Maretića – hrvatski jezik u jezično-političkom vrtlogu, koje sam održao 25. – 26. studenoga 2011. godine u Vinkovcima na znanstvenom skupu: 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu. Tekst predavanja objavljen je u zborniku radova sa skupa (Grčević, 2013.). Najljepše zahvaljujem prof. dr. habil. L. Auburgeru i M. Harvenu na kritičkim primjedbama kojima su popratili nastanak teksta i pomogli da bude bolji. Ovdje se objavljuje u znatno proširenom i doradenom obliku. Tematski se nadovezuje na moje radove 1997., 1997.a, 1997.b, 1998.: 53. – 56., 1999.: 93. – 94., 2009.

„Kad bi Hrvati i Srbi živjeli u slozi i sporazumu, ne bi im smetale dvije azbuke, kako dva pisma ne smetaju ni Nijemcima, a još bi manje smetala razlika u književnom narječju. Onda bi se govorilo: oba su pisma i oba su narječja toliko hrvatska, koliko srpska, neka svatko u ime Božje piše, kojim hoće pismom i kojim hoće narječjem!“

Jugoslavensku ideju (što znači ideju južnoslavenskoga zajedništva prema Strossmayeru) proglašava Maretić 1926. godine „klicom“ „koja nikada nije proklijala, a nekmoli ploda donijela.“ Ta je klica „od svoga oživotvorenja isto onako daleko, kako je bila u ono vrijeme, kad ju je slavni vladika [sic!] djakovački (Strossmayer) proglasio i počeo oko nje raditi.“ Maretić smatra da je u Strossmayerovo doba nauka Ante Starčevića „našla među Hrvatima mnogo i mnogo više pristaša negoli jugoslavenska idea Štrosmajerova.“ Iako su Ante Starčević i njegovi pristaše Strossmayera kudili kao „narodnoga izdajicu“, Strossmayer je htio, tumači Maretić, da „duhovna hegemonija“ na južnoslavenskom prostoru pripadne Hrvatima:

„Da bi Hrvati sa što većim pravom mogli tu hegemoniju preuzeti, trebalo je, da na kulturnom polju Hrvati budu pretežniji od Srba, zato je Štrosmajer u Zagrebu, u duhovnom središtu hrvatskom, udario temelje akademiji nauka, galeriji slika i univerziteta. Zato je eto akademija dobila ime »jugoslavenska«, a isto je ime po Štrosmajerovoj želji imalo nositi i zagrebačko sveučilište, ali državna vlast je to ime zamijenila imenom »sveučilište Franje Josipa I.«“

Srbi su, nastavlja Maretić, brzo prozreli Strossmayerove nakane pa u njima nisu htjeli sudjelovati. Maretić im to ne zamjera, već im zamjera zlosilje i zlorabu političke prevlasti u novoj zajedničkoj državi jer time Hrvate nepovratno odvrćaju od jugoslavenstva i ideje o srpsko-hrvatskom bratstvu:

„Tek u prvim medenim mjesecima države Srba, Hrvata i Slovenaca činilo se, da je jugoslavenska idea obuzela sva ta tri naroda i da će oni, od sad živjeti u bratskoj slozi i ljubavi. Ali ti medeni mjeseci brzo proujaše i nastupi hladna zbilja, te sa krivicom biogradske vlade i skupštine Hrvati počеше jugoslavenskoj ideji sve više otudjivati, jer vidješe, da im ne nosi željenih plodova i da ih odande mraz bije, otkle mišljahu da će ih sunce ogrijati.“ [...]

„Biogradski su odlučujući faktori pokvarili ne samo dobre odnošaje među Srbima i Hrvatima, nego su doveli čitavu našu državu u tako strašno stanje, da danas u ovoj državi ima vrlo malo ljudi zadovoljnih načinom, kojim se država od nekoliko godina do danas upravlja“.

Maretić svojim citiranim tekstom ne izražava nezadovoljstvo i razočaranje samo politikom Beograda, već na stanovit način i krajnjim rezultatima jezične politike hrvatskih vukovaca kojima je on bio najistaknutiji član.

Ishodišta Đure Daničića

S Maretićevim opisom Strossmayerovih nakana na prvi je pogled u nesuglasju to što je Strossmayer u Zagreb iz Srbije pozvao i za prvoga tajnika novoosnovane

Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti odredio istaknutoga srpskoga jezikoslovca Đuru Daničića. Daničić je bio jedan od rijetkih Srba koji su podržali Strossmayera, a do svojega dolaska u Zagreb djelovao je s pozicija velikosrpskoga prosvjetitelja. Pokušavajući katoličke Hrvate potaknuti na prihvaćanje srpske narodne svijesti, Daničić je još 1864. godine latinično izdanje svojih *Oblika srpskoga jezika* provokativno posvetio kao „Srbin istočne crkve“ „Srbima zapadne crkve“. On je taj svoj postupak „lingvistički“ „obrazložio“ u radu *Razlike između jezika srpskoga i hrvatskoga* 1857. godine. Ondje tvrdi da je hrvatsko ime „čuvano u svetu“, no da je „narod hrvatski vrlo nepoznat“: budući da se narodi između sebe najjače razlikuju jezicima kojima govore, i za Hrvate bi se moglo najbolje znati tko su kad bi im se saznao jezik. U tu svrhu Daničić popisuje (vrlo nekonzistentno) čakavsko-štokavske razlike te za Hrvate „otkriva“ da su čakavci, a Srbi da su štokavci. Hrvatske je kajkavce pripisao Slovencima. Daničić se mogao obavijestiti o tom tko su Hrvati npr. u Šulekovo raspravi *Srbi i Hrvati* iz 1856. godine. Međutim, on to ne čini jer svoje pitanje postavlja samo retorički kako bi uzmogao razraditi tezu koju je postavio Franc Miklošič u prvoj knjizi svoje usporedne gramatike slavenskih jezika iz 1852. godine. Miklošič ondje tvrdi da je među znanstvenicima dogovoreno („ausgemacht“) što se ima razumijevati pod „Srbi“, no da nije jasno tko su „Hrvati“. Kaže da on pod „Hrvati“ razumijeva one govornike koji umjesto „srpskoga“ „što“ i „slovenskoga“ „kaj“ govore „ča“ (Miklosich, 1852.: VIII. – IX.). Okvirno iste teze iznesene su 1848. godine u jednom Karadžićevu radu koji kao (navodni) pomoćni suautor supotpisuje Miklošič, a zatim u razrađenom obliku 1849. u Karadžićevu tekstu *Srbi svi i svuda*. Taj je tekst objavljen u Kovčeviću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona, u pripremi kojega je sudjelovao i Daničić (usp. Grčević, 1997.). Velik je dio svjetske slavistike polovicom XIX. stoljeća prihvatio takvu neozbiljnu nacionalnu razdiobu hrvatskih i srpskih narječja jer ju je zastupao najutjecajniji slavist onoga vremena, Kopitarov nasljednik Franc Miklošič.

Temelje jezičnoj politici koju su provodili Daničić i Miklošič, udario je Jernej Kopitar početkom XIX. stoljeća, pokušavajući u korist Austrije, a protiv ruskih interesa, prekinuti srpsku književnojezičnu tradiciju i Srbe književnojezično priključiti katoličkim Hrvatima.² Kopitar je kao reformatora srpskoga književnoga jezika pro-

² Kopitar uvjerava nadređene mu redarstvene službe (npr. 23. VIII. 1832.) da je Karadžićeva književna reforma politički od koristi za Austriju jer austrijske i turske Srbe odvlači od Rusa i daje im vlastitu književnost na voljenom materinskom jeziku, čime ih se „priključuje“ katoličkim Ilirima. (usp. Grčević, 2009.: 35.; Horvat, 1988.). Kopitar je priželjkivao da Hrvati štokavci i čakavci prihvate „srpsku“ narodnosnu svijest, čime bi postali jamac da će „Srbi“ biti prozapadno orijentiran narod. (usp. Grčević, 2009.). Već 20./24. XI. 1809. Kopitar obavještava J. Dobrovskoga: „Ja hoću južne Slavene prodrmati! No, [hoću] i jednu ortografiju, kako ne bismo uvijek morali psovati kada se međusobno slovamo.“ (prema Hösler, 2006.: 110.). U izvješću austrijskomu redarstvu od 11. XI. 1817. u povodu rukopisa *Srpskoga rječnika* (1818.) Kopitar piše da je cilj ortografije u tom rječniku buduća „jezična unija“ katoličkih i pravoslavnih „Srba“: „Završen je nakon 4 godine: ja sam mu

našao i osposobio V. S. Karadžića, a Miklošič kao Kopitarov nasljednik osposobio je Đuru Daničića za Karadžićeva najistaknutijega sljedbenika i nasljednika. Jedan od rezultata njihova djelovanja bio je prema P. Iviću taj „da su se Srbi novim književnim jezikom ‘emancipirali’ od istorijske povezanosti s drugim pravoslavnim Slovenima“ i da je „u književnom jeziku Srba ostalo mnogo manje crkvenoslovenskog nasleđa nego kod Rusa ili Bugara“ (Ivić, 2010.: 14.).

Slavistika je, uz rijetke iznimke, u XX. stoljeću izbjegavala istražiti i u svojim spoznajama usvojiti činjenicu da je Jernej Kopitar dajući podršku i usmjeravajući V. S. Karadžića slijedio austrijske jezičnopolitičke interese. Talijanski slavist Sergio Bonazza kaže stoga s punim pravom 1988. godine da se

„opravdano postavlja pitanje je li se strastveni angažman Kopitara za Vuka Karadžića i njegovo djelo temeljilo na kulturnopolitičkoj motivaciji u austroslavističkom smislu ili je prije riječ o čisto književnoj i kulturnoj motivaciji. To se pitanje u istraživanju Vuka nikada nije postavljalo ili se uvijek zaobilazilo, iako je riječ o središnjem pitanju toga istraživanja.“ (usp. Bonazza, 1988.: 362.).

Do sličnoga je rezultata došao Josip Matešić 1988. godine propitujući odnos V. S. Karadžića prema austrijskim vlastima:

„Ako se ne varamo, unatoč gotovo nebrojenim do danas objavljenim publikacijama o Vuku i njegovu radu, slabo je istražen Vukov odnos, njegov stav prema carskom dvoru. Pomalo čudnim izgleda činjenica da Vuk upravo 1848. g. dobiva briljantan prsten od cara Josipa II. Još čudnijim nam se čini Vukovo ponašanje na Slavonskom kongresu u Pragu iste, tj. 1848. g. Kada je kongres radi nastalih (ne)prilika morao nenadno prekinuti rad, Vuk se povlači, brzo napuštajući Prag da mu Beč ne bi predbacio ili ga optužio da je povezan s kojim od slavenskih političara ‘buntovnog slavenskoga kongresa’, kako je kongres nazvan od tadašnjih bečkih vlastodržaca.“ (Matešić, 1988.: 71.).

Matešić opravdano postavlja hipotezu da je Bečki književni dogovor ponajprije rezultat bečke jezične politike:

„Da zaključimo: bečko dogovaranje ne smijemo promatrati izvan okvira, a to znači i interesa tadašnje politike koju je provodio bečki dvor. I Metternich i Bach pomno su pratili svaki korak, svaku zamisao Slavena, odobravajući samo ono što je moglo ići u prilog njihovoj politici. Sigurno je da budnom oku Beča nije ostalo sakriveno nejedinstvo Južnih Slavena, pa i neslaganje Vuka i hrvatskih iliraca. Iako malo provokativno, ustvrdili bismo da je i tu razlog da se na bečkom tlu i upravo u ono vrijeme mogla provesti organizacija bečkog sastanka.“ (Matešić, 1988.: 73.).

Na tragu Kopitarovih zamisli da se za pravoslavne Srbe i katoličke Hrvate stvori jedno zajedničko pismo utemeljeno na latinici i jedan zajednički pravopis, te da

prinio njemački i latinski prijevod. Određen je i proračunat [rječnik] da općemu govornomu jeziku donese zasluženu pobjedu. Ujedly je kroz reformiranu ortografiju pripremljena buduća jezična unija katoličkih i neunijatskih Srba.“ (prema Teršakovec, 1908.: 466.).

katolički Hrvati prime srpsku nacionalnu svijest, Daničić tvrdi 1854. u recenziji Bukvara za srbska učilišta u Austrijskom carstvu da je u Bukvaru trebalo donijeti i latinicu jer se „Srbi zakona zapadnoga“ služe latinicom, „a tako opet u bukvaru namijenjenom Srbima zakona zapadnoga ne bi trebalo da je samo njihova bukvice nego i ona braće njihove zakona istočnoga.“ (Daničić, 1854.: 3. – 4.).³

Unatoč postojanju pojedinih simpatizera V. S. Karadžića (o njemu usp. Bašić, 1991.) u Hrvata već u prvoj polovici 19. stoljeća, ustrojavanje filološke škole hrvatskih vukovaca, koja će moći pobijediti zagrebačku školu i s hrvatske strane ostvariti Bečki dogovor iz 1850. (vidi dolje i Grčević, 2009.: 43. – 44.), bilo je moguće tek nakon što je Daničić 1866./1867. godine došao u Zagreb i ondje 1880. godine počeo izdavati Akademijin Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

Kneginja Julija Obrenović

U literaturi se polazi od toga da su Daničićev dolazak u Zagreb potaknuli i osmislili utemeljitelj i pokrovitelj Akademije biskup J. Strossmayer i kanonik F. Rački kao njezin budući predsjednik. Međutim, ključnu je ulogu za Daničićev dolazak i zapošljavanje kao tajnika JAZU odigrala Julija Obrenović (26. VIII. 1831. – 19. II. 1919.), srbijanska kneginja i bečka grofica iz mađarske plemićke obitelji Hunyady de Kéthely. Ona se je 1853. godine u Beču vjenčala s Mihailom Obrenovićem, izgnanim (1842. godine) srbijanskim knezom koji je imao potporu Austrije i koji se na vlast u Srbiji vratio 1860. godine. Njihov je brak trajao *de facto* samo do 18. XI. 1865. Daničić je Juliji u Beču bio učiteljem srpskoga jezika, sve dok se 1855. godine nije odselio u Srbiju. Knez Mihailo Obrenović donio je na temelju odluke Državnoga savjeta od 21. III. 1868. uredbu o ukidanju zabrane Karadžićeva pravopisa u Kneževini Srbiji, što je imalo dalekosežne posljedice za razvitak srpske norme. (M. Obrenović ubijen je u lipnju iste godine.)

Julija je uložila velik trud u nagovaranje Daničića da ode u Zagreb, a istodobno velik trud u nagovaranje Strossmayera da primi Daničića odnosno da mu pribavi radno mjesto tajnika JAZU. O tom svjedoče pisma Julije Daničiću koja se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu. O njima je pisao Stjepan Ivšić 1925. god.⁴ Međutim,

³ Pod pritiscima i pod utjecajem te velikosrpske ideologije koju su pokrenuli i podupirali slavistički prvaci od Kopitara do Šafarika (usp. Grčević, 1997. i Grčević, 1997.a), razvila se je u hrvatskom korpusu tijekom XIX. stoljeća manja skupina tzv. Srba katolika. Pripadali su im, neko vrijeme i djelomice, istaknuti filolozi P. Budmani i M. Rešetar. (usp. Banac, 1990.)

⁴ Za razdoblje od 1855. do 1877. u Arhivu HAZU katalogizirana su pod signaturom XV-7 (Daničićeva ostavština) 243 Julijina pisma Daničiću. Budući da Julija svoja pisma često započinje napomenom da Daničiću (tj. Popoviću) odgovara na njegova dva ili čak tri pisma, vidljivo je da je Daničić svojoj bivšoj učenici, prijateljici i meceni pisao češće nego ona njemu. Svoja prva pisma Julija je pisala na (dosta slabom) srpskom i na ćirilici, a zatim isključivo na njemačkom jeziku. Čini se da veći dio pisama iz 1865. godine, koja je za nas vrlo bitna, nije sačuvan. Nakon pisma od 6. I. 1865. slijedi pismo tek od 15. IX. 1865. Skupa s izvornicima pohranjeni su u Arhivu HAZU i prijepisi Julijinih

Ivšićeva zapažanja i citati zaboravljeni su pa se u literaturi općenito polazi od toga da su Strossmayer i Rački samoinicijativno pozvali Daničića. U onoj mjeri u kojoj se tumači taj njihov potez, pretpostavlja se da im je ključna bila Daničićeva filološka stručnost i njegova (navodno) „južnoslavenska“ orijentacija, što nije logično jer je Daničić do dolaska u Zagreb zastupao velikosrpska stajališta.

Knežinja Julija kretala se je u najvišim političkim i aristokratskim krugovima tadašnje Europe. Više puta u svojim pismima spominje da je kod Cara ili Carice imala audijencije. 22. VIII. 1864. javlja se Daničiću iz Francuske i kaže da je „ovdje“ bila kod Carice, da je razgovarala s Carem o srpskim poslovima, da mu je preporučila neke srpske časnike, da je bila na balu u St. Cloudu gdje joj je predstavljena španjolska kraljica, itd., da je odbila poziv na slavlje u Versaillesu jer je već ostvarila svoj cilj („mein Zweck war ja schon erreicht“). 23. IX. 1865. piše iz Beča da je jučer imala audijenciju kod Carice koja je za nju bila iznimno blagonaklona i prijateljska.

Julija je bila vrlo utjecajna i u Pešti. U svezi s Daničićevom zamolbom da se pomogne njegovu bratu (ne kaže se kojemu od njih četvero), javlja Daničiću 19. II. 1868. da joj ništa nije jednostavnije nego njegova brata preporučiti ugarskoj Vladi, jer da su sada nazočni ministar Andrassy i svi poslanici. Ona bi tek trebala znati u koje ministarstvo i u koje područje ili odjel Daničićev brat želi doći, te znade li mađarski jer da će joj se to pitanje postaviti. Za Daničićeva brata nudi 4. VI. 1868. svoje usluge i u Beču (ako ne želi u Peštu gdje je jednom već bio dobrohotno primljen). U istom pismu spominje da je preko sina V. S. Karadžića poslala pismo ruskomu ratnomu ministru. Iako se Julija s jedne strane oslanja na ministra Andrassyja s punim povjerenjem, s druge se strane o njemu izražava i vrlo kritično. 9. III. 1872. piše Daničiću ovako:

„Grof Andrassy kaže da škodi nama i Slavenima općenito, no on je sam sebi i svojim zemljacima najviše štete nanio; prije ili kasnije osvećuje se na zemlji svaki nepošteni čin.“

Julija je 60-ih godina politički bila vrlo aktivna. Diljem je Europe, uključujući London i Pariz, lobirala za poboljšanje položaja kršćanskih naroda u Osmanskom Carstvu. Njezina su politička zalaganja bila usmjerena protiv Osmanskoga Carstva, a ujedno su bila prosrbijska (usp. npr. pisma od 12. III. 1863., 10. IV. 1863., 5. V. 1863., 1. VI. 1863.).

Već od početka poznanstva s Daničićem Julija se brinula o njemu i njegovu radu. Isplaćivala mu je razne apanaže i financirala ne samo tiskanje, već se, kako kaže S.

pisama. Ti su prijepisi nastali vjerojatno tijekom sređivanja Daničićeve ostavštine i započete pripreme za objavu. Pojedini prepisivačevi komentari pisani su ćirilicom i ekavicom, što upućuje na to da je prepisivač bio iz Srbije. Druga ruka olovkom ga je ispravljala i mjestimice nadopunjavala transliteraciju. Nisam uspio utvrditi kada i tko je tako intenzivno radio na Daničićevoj ostavštini, i gdje su završila pisma iz 1865. godine. Tek od 1959. godine u Arhivu HAZU bilježe se na evidencijskom obrascu imena čitatelja Daničićeve ostavštine. Obrazac sadrži i rubriku „dan posudbe“ i „vraćeno“.

Ivšić, „brinula i za prođu i rasturaće Daničićevih knjiga“ (Ivšić, 1925.: 122.). Daničić je zauzvrat Juliji činio razne usluge. Primjerice, 5. V. 1863. piše mu Julija o jednom Englezu, svećeniku anglosaske crkve, koji je preko ljeta bio u Beogradu i koji je izdao lijepu knjigu o svojim dojmovima, a uskoro bi trebao objaviti i brošuru o stanju i odnosima u Turskoj. U tu svrhu treba činjenice koje pokazuju da je „nemoguće da kršćani ostanu pod turskom vladom“. Poneke strašne priče ispričala mu je Julija, a Daničića poziva da joj i on opiše dva-tri slučaja iz kršćanskih zemalja u Turskoj: neke od bezbrojnih nepravda, strašnosti ili bezakonja iz Bosne, Bugarske, Srbije ili drugdje, s imenima osoba i mjesta. To bi bilo vrlo korisno pa Julija Daničića moli da brzo ispuni njezinu želju. Takvo djelovanje kneginje Julije bilo je (i) u korelaciji s težnjama pojedinih bečkih političara koji su već od početka pedesetih godina razmišljali o okupaciji Bosne i Hercegovine (usp. Pederin, 2005.: 405. i Valentić, 2013.: 126. – 127.).

Beč je s jedne strane bio protiv ujedinjenja južnoslavenskih zemalja jer bi ono vjerojatno palo pod utjecaj Rusije (usp. Kraljačić, 1987.: 33. – 34.), no s druge strane, kako bi se ruski utjecaj suzbio, njegovi su lobiji poticali kulturološku i književno-jezičnu integraciju srednjojužnoslavenskoga prostora na način da se pravoslavno-srpska komponenta izdvoji iz zone ruskoga utjecaja. Na njihove interese nadovezali su se interesi mađarske politike koja je 1867. ishodovala Austro-ugarsku nagodbu, slijedom koje je Kraljevina Hrvatska i Slavonija ušla u sastav Ugarske, a Budimpešta (nastala spajanjem Budima i Pešte 1873. godine) postala glavni partner Beču u prodoru na Istok (više o tom usp. dolje). Na taj su način gore spomenuta zalaganja J. Kopitara s početka XIX. stoljeća imala s nekim preinakama gotovo neprekinuto političko zaleđe lobija iz Beča i Pešte pa su ostala aktualna i u drugoj polovici XIX. stoljeća. Kao njihov sastavni dio treba sagledavati i zalaganja kneginje Julije, tj. njezinu potporu i usmjeravanje Đure Daničića, neovisno o njihovu dugogodišnjem prijateljstvu i Julijinoj naklonosti Srbiji.

Julija piše Daničiću 13. I. 1866. da želi neku njegovu knjižicu, koja se vrlo svi-djela biskupu (Strossmayeru), osobno poslati svećeniku Marku Bošnjaku u Bosni, kojega će joj adresu pomoći pribaviti Daničić preko fra Kaliste koji se nalazi u Srbiji. Iz takvih je Julijinih naputaka razvidno da Julija Daničića potiče na povezivanje s katolicima. Spomenuta knjižica mogla bi biti Daničićev Psaltir Davidov, tiskan latinicom 1864. godine.

Na tragu Strossmayerove politike koja je omogućila da u Zagrebu 1861. budu objavljene bugarske (i makedonske) narodne pjesme braće Miladinov, Julija upućuje Daničića na tješnje književnojezično povezivanje ne samo s Hrvatima („Srbima“) u Austriji, već i s Bugarima. 27. VI. 1863. piše mu u svezi s tim ovako:

„Koliko god smatram korisnim približavanje u književnosti sa Srbima u Austriji, čini mi se isto tako bitnim, ako ne još više poželjnim, približavanje, pobratimljenje u jeziku, književnosti u učenim društvima itd. s Bugarima...“

Da je Julija bila jezičnopolitički zainteresirana, pokazuje i njezino pismo od 1. V. 1868. u kojem Daničiću piše da joj je vrlo po volji („ist mir sehr erwünscht“) što je Vukova ortografija već uvedena u škole.

Julija je bila i crkvenopolitički zainteresirana, a kao katolkinja i političarka vrlo je cijenila Strossmayera. Daničića obavještava 30. IV. 1866. da je Strossmayer u Rimu dobio zadatak riješiti katoličko pitanje u Srbiji. U povodu Strossmayerova sudjelovanja na Prvom vatikanskom koncilu javlja mu 1. IV. 1870. sljedeće:

„Moj dobri biskup, kao svi [„sve“] što se neobično ističu, mora izdržati velike borbe. Neka Bog da, da njegova strana [„Comité“] pobijedi, jer bi to uistinu bilo na dobrobit Katoličke crkve.“

Julija u svojim pismima Daničiću često spominje Strossmayera. Upadljivo je kako često piše da joj se Strossmayer javio npr. iz Rima, ili da ju je posjetio (usp. npr. pismo od 17. I. 1872.). Strossmayera uglavnom zove „biskupom“, no često i „Eksce-lencijom“, „mojim biskupom“, „dobrim biskupom“, čime Daničiću iskazuje svoju veliku naklonost i poštovanje prema Strossmayeru. U kojoj je mjeri sa Strossmayerom bila bliska, pokazuje i činjenica da ju je on 60-ih godina savjetovao u svezi s brakorazvodnim pitanjima (usp. pismo od 20. XI. 1865.).

18./19. VII. 1870. Julija izražava Daničiću svoje duboko nezadovoljstvo člankom koji je usmjeren protiv Strossmayera, a koji je uvrstio Daničićev brat kao uvodni članak u svojim novinama (riječ je vjerojatno o Milošu Popoviću, koji je uređivao više srpskih listova). 18. X. 1870. poručuje mu neka javi svojem bratu da pričuška sljedeću ocjenu, a ako bude kao prethodna, neka bez čekanja tiska njezino pismo. Nacrt toga pisma Julija je poslala Daničiću da ga uobliči. Julija poručuje Daničiću da pismo treba objaviti u što više novina ako bude potrebno. 14. XI. 1870. obavještava Daničića da je zadovoljna time kako je uobličio njezino pismo.

Iako je biskup Strossmayer prijateljevao i surađivao s kneginjom Julijom, bio je svjestan činjenice da ona ne djeluje samostalno. To se može iščitati iz Strossmayerove primjedbe Račkomu od 3. IX. 1866. da „bečki ljudi“ pokušavaju preko kneginje doći o njemu do određenih informacija:

„Kneginja mi iz Boulogna piše, da je čula iz Beča, da sam ja destiniran *zu einer hervorragenden Stellung*. U Beču [se] danas sve s intrigama obavlja. Ljudi su patuljci, koji misle, da se velike svrhe s malim sredstvi postići mogu. Tako valjda ljudi bečki, bojeći se za svoje svrhe, čak putem kneginje žele od mene nešto saznati.“ (Šišić, 1928.: 36.)

S obzirom na Julijine veze i političke aktivnosti treba pretpostaviti da Daničićovo zapošljavanje na mjestu tajnika novoosnovane JAZU nije osmislila ona sama, već u dogovoru s pojedincima unutar struktura vlasti u Beču s kojima je obavještajno surađivala. Očigledno za njihove potrebe Julija u mnogim pismima od Daničića traži obavještajno-analitičke informacije. U pismu od 16. V. 1866. piše mu npr. ovako: „Ako se potvrdi izbor princa Hohenzollerna za Rumunjsku, vrlo sam znatiželjna kakav će dojam to ostaviti u Beogradu.“ 28. X. 1867. piše mu: „O Skupštini ste vrlo

točno prorokovali. Što će se sada sve dogoditi u Rimu?“ S obzirom na takve zapise koji se odnose na Srbiju, S. Ivšić zaključio je „da je Daničić za mnogo godina Juliju izvješćivao o Srbiji“, no ne zna se ništa točnije o tom kako je „Daničić vršio tu svoju izvješćivalačku službu, t. j. kako je govorio o srpskim prilikama“ (1925.: 111.).

Oblici srpskoga jezika Đure Daničića

U pismu od 15. VI. 1863. kneginja Julija priopćuje Daničiću (tj. Popoviću⁵) da se raduje za njega i za publiku što se njegova gramatika neprekidno kupuje. Zahvaljuje mu na izdanju gramatike na latinskom pismu. Kaže da se glede toga sasvim slaže s Daničićevim gledištem i moli ga da joj kaže ako smatra da bi mu ona mogla biti od koristi.⁶ Julija govori o latiničnom, četvrtom izdanju Daničićevih Oblika srpskoga jezika, koje je Daničić izdao 1864. i posvetio „Srbima zapadne crkve“. Predgovor toga izdanja Daničić završava riječima „U Biogradu mjeseca februara 1864.“⁷ Kao prvo izdanje toga djela računa se Daničićeva Mala srpska gramatika iz 1850. godine, a kao drugo i treće izdanje računaju se dva ćirilična izdanja Oblika srpskoga jezika iz 1863. godine. Predgovor prvoga ćiriličnoga izdanja iz 1863. godine završava riječima „U Biogradu mjeseca aprila 1863.“, a predgovor drugoga ćiriličnoga izdanja iz 1863. godine završava riječima „U Biogradu mjeseca novembra 1863.“ Julijino pismo od 15. VI. 1863. pokazuje da je latinično izdanje Oblika iz 1864. bilo tiskano prije ponovljenoga (trećega) ćiriličnoga izdanja iz 1863. Predgovor u tom ćiriličnom izdanju to potvrđuje i ujedno pokazuje da je latinično izdanje prvotno bilo zamišljeno kao treće izdanje, a ne kao četvrto:

„Kako se drugo izdanje rasprodalo za nekoliko nedjelja dana, evo i četvrti [sic!] put izlazi ova knjiga [...]“ (citirano prema Daničić, 1864.: VIII.).

Postavlja se pitanje zašto je Daničić odustao od prvotno zamišljenoga redosljeda u kojem je latinično izdanje trebalo izići neposredno nakon prvoga ćiriličnoga izdanja u 1863. godini. Odgovor se nazire u predgovoru latiničnoga izdanja:

⁵ Julija se Daničiću do kolovoza 1872. redovito obraća njegovim pravim prezimenom. On se od 1847. potpisivao pseudonimom Daničić, a prije toga kratko pseudonimom Jugović. Svoje ime promijenio je iz Đorđe ili Đurađ u Đuro, a Srbi ga često zovu i Đura. Postoji više interpretacija zašto je Đorđe Popović prema imenu i prezimenu poznatoga senjskoga uskoka iz XVII. stoljeća postao Đuro Daničić. Jedna kaže da su ga tako nagovorili jer da je Đorđe Popović zvučalo suviše istočno, tj. „pravoslavno“.

⁶ „Dass ihre Gramatik fortwährend gekauft wird freut mich sehr, für Sie, und für das Publikum; Für die Auflage in der Lateinischen Schrift bin ich sehr [dankbar], und theile hierin ganz Ihre Ansicht, kann ich Ihnen dazu nützlich sein, so bitte ich Sie sehr mir es zu sagen.“ (citirano prema prijepisu pisma od 15. VI. 1863.).

⁷ Taj je predgovor Daničić nadopunio nakon što je primio Jagićevu recenziju prvoga ćiriličnoga izdanja iz 1863. (usp. u ovom tekstu podrubnicu br. 10) i nastavak gore citiranoga predgovora ovim riječima: „– Dockan mi je došao ‘Književnik’ I, 1, s kritikom g. V. Jagića o ovoj knjizi, [...]“.

„Četvrti put štampam ovu knjigu za to što sam rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe štampana slovima kojima se oni ne služe. Za to im prikazujem ovo četvrto izdanje i štampam ga njihovijem slovima.“ (1864.: VIII.).

To Daničić tako ne bi mogao napisati da je latinično izdanje izdao istodobno ili gotovo istodobno s prvim ćirilničnim izdanjem iz 1863. godine. Vjerojatno je stoga promijenio planirani slijed izdanja i latinično već tiskano izdanje stavio na čekanje, kako bi uzmogao prikazati da su „Srbi zapadne crkve“ s ljubavlju primili njegove Oblike na ćirilici. Daničićeva predstava nije bila namijenjena samo hrvatskoj publici, već i srpskoj. Naime, Daničić citiranim riječima obrazlaže svoju uporabu latinice, koja je mnogim Srbima bila omrzuta, te vlastitim primjerom pokazuje da bi se latinicom „zbog viših ciljeva“ trebali služiti i drugi Srbi. To je predlagao već 1854. godine.

Da je Daničić već prije dolaska u Zagreb aktivno radio na hrvatsko-srpskom normativnom ujedinjenju, pokazuje i njegov Psaltir Davidov objavljen 1864. godine. Za Hrvate (zamišljene „katoličke Srbe“) ta je knjiga izišla na latinici, a za Srbe pravoslavce na ćirilici, u izdanju „A. Rajharda i dr. mu“. Na naslovnici piše da je knjiga izišla u Beču, a na drugoj stranici da je tiskana u Pešti, u tiskari Hornjanskoga i Humela (taj podatak donosim prema ćirilničnomu izdanju). Psaltir Davidov i Oblici srpskoga jezika (1864.) prve su Daničićeve knjige na latinici. 1866. godine izišlo je na latinici i na ćirilici Daničićovo Sveto pismo – Pet knjiga Mojsijevih, u Pešti, opet kao „Izdanje A. Rajharda i druga mu“. Pod tim izdavačkim imenom djelovalo je 60-ih i početkom 70-ih godina Britansko biblijsko društvo. Razvidno je da su se u odnosu na Daničića i Karadžića interesi Bečkoga projekta i Britanskoga biblijskoga društva podudarili.

Godine 1869. izišlo je u Zagrebu na ćirilici peto izdanje Daničićevih Oblika s naslovom Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika. Daničić je zatim 1871. godine u Zagrebu na temelju hrvatske štokavske građe izdao Poslovice na latinici i započeo predgovor ovim riječima: „Što ova knjiga izlazi na svijet, na tome najviše valja zahvaliti svijetloj gospogji kneginji JULIJI M. OBRENOVIĆKI, koja želeći dobro učiniti srpskoj ili hrvatskoj književnosti izvolje me i u ovom poslu kao u pregjašnjima milostivo potpomoći.“ U nastavku teksta vidjet ćemo zašto je Daničić počeo govoriti o „srpskom ili hrvatskom jeziku“, iako je nedugo prije toga hrvatski pokušavao svesti na čakavsko narječje.

Dolazak Đure Daničića u Zagreb

Pregovori oko dolaska Đure Daničića u Zagreb započeli su najkasnije tijekom ljeta 1865. godine. Vođeni su u tajnosti, a uključeni su bili kneginja Julija, biskup Strossmayer, F. Rački, djelatnici Hrvatske dvorske kancelarije u Beču, a vjerojatno i druge osobe. Daničić se je tim povodom u srpnju ili kolovozu 1865. godine obratio Živku Vukasoviću, jednomu od prvih članova Akademije, koji je 1865. (do 1869.)

godine od Janka Jurkovića preuzeo dužnost perovođe Hrvatske dvorske kancelarije u Beču. Vukasović obavještava 25. VIII. 1865. iz Beča Franju Račkoga o razgovoru s Daničićem:

„Ovdje (je) Daničić već preko mjesec dana i ja se s njim sastajem svako jutro i svaku večer. Moram Vam priobćiti o njemu neku tajnu, o kojoj on nebi rada da se jošte sada razglasi. On naime nemože ostati u Srbiji pak bi rada k nam preći. On a i ja sam se o tom s biskupom razgovarao. Ja sam smislio i biskupu i njemu kazao, da bi se Daničić do uskrsnuća Akademije namjestio na Zagrebačkoj gimnaziji kao profesor. Oba su na to pristala, samo Daničić nemože sada odmah Srbiju ostaviti nego mu valja pričekati jedan ili dva mjeseca dana. Ja sam Daničiću govorio, da ću ja o tom Vam pisati, da se Vi o tome porazgovorite sa Veberom, a ako ustreba i sa Žanom [Jankom Jurkovićem, književnikom, do 1865. bio je perovodom u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji]. On proti tomu neima ništa, ali samo moli, da to nedodje prije vremena nikako na javnost, jer bi on inače nepovoljnosti imao. Ako to nebi kod naših doglavnika poslie prodrlo, budući da je on pravoslavan, onda će ga biskup uzeti na sjemenište svoje kao učitelja sa istom plaćom, što ju sada ima. To budi među nama rečeno.“ (Erceg, 1959.: 280.).

Iz korespondencije koju je kneginja Julija vodila sa Strossmayerom razaznaje se da je ona dala inicijativu da se Daničića zaposli u Akademiji kao glavnoga tajnika. U pismu od 10. X. 1865. podsjeća Strossmayera na njegovo prijašnje „dobrohotno obećanje“ zaposliti Daničića i predlaže da se Daničiću podari mjesto tajnika zagrebačke Akademije (Ivšić, 1925.: 113.). O tom je Julija prethodno vjerojatno razgovarala s Daničićem, jer mu 5. VI. 1867. javlja da se neopisivo raduje da je imenovan za tajnika, što mu je ona bila predložila prije dvije godine vjerujući da će se odmah ostvariti (Julijina pisma Daničiću iz proljeća i ljeta 1865. nisu sačuvana).

Rački je već prije pisma Ž. Vukasovića iz kolovoza 1865. godine sagledavao upravo Đuru Daničića kao „prvog svog suradnika u Akademiji“ kojemu će povjeriti poslove na Akademijinu rječniku (Erceg, 1959.: 280.). S obzirom na to nije vjerojatno da bi F. Rački tek iz pisma Ž. Vukasovića u kolovozu 1865. saznao o planovima o Daničićevu dolasku u Zagreb. O tom je Julija, nakon što je razgovarala s Daničićem, vjerojatno najprvo razgovarala sa Strossmayerom. Za to su imali više prilika. Primjerice, Strossmayer je javio Račkomu 7. X. 1864. da mu je ovih dana pisala „kneginja srpska, da me želi pohoditi, pak ću ju na svaki način čekati.“ (Šišić, 1928.: 25.).

Daničiću Julija javlja 30. X. 1865. da joj je biskup Strossmayer rekao kako je njegovo tajničko mjesto sigurno „čim pitaње Akademije prođe u hrvatskom saboru.“ (1925.: 113. – 114.). U pismu od 31. XII. 1865. Julija uvjerava Daničića da ga Strossmayer iznimno cijeni, čime ga potiče da prihvati odlazak u Zagreb. Iz Julijinih pisama razaznaje se da se Daničić počeo kolebati i razmišljati o tom da ostane u Srbiji. Julija mu piše 22. I. 1866. da joj je razumljivo da u Srbiji sve čine kako bi ga opet pridobili za profesorsko mjesto i da bi se njegov odlazak iz Srbije zasigurno sagledavao kao negativan po Srbiju. Julija kaže da je i ona često pomišljala da bi njegov odlazak za Srbiju bio velik gubitak. Ako bi se njegovi uvjeti u Srbiji prihvatili,

naznačuje da mu ne bi zamjerila odluku da ostane u Srbiji. Ipak ga na razne načine potiče na selidbu u Zagreb. S tim u svezi komentira već 11. X. 1865. da je vrlo žalosno što je moralo doći do toga da Srbija ostane bez tako važne službe Daničićeve te da je Daničićovo ponašanje plemenito i da treba biti nagrađeno. Nadodaje da biskup ovih dana dolazi ovamo (u Beč), no da mu je već pisala što se dogodilo. Daničić je naposljetku poslušao kneginju, unatoč trudu utjecajnih pojedinaca u Beogradu da ga ondje zadrže nakon razmirica koje su 1865. rezultirale njegovim zapošljavanjem u poštarskoj službi (1925.: 114.). Na pismo s vijesti o Daničićevu pristanku da dođe u Zagreb, Julija mu je odgovorila 18. II. 1866. da ju je malo koje njegovo pismo tako obradovalo, te da iz njega iščitava da u nju ima povjerenje (Ivšić, 1925.: 115.).

Julija javlja Strossmayeru 14. II. 1866. da ju je umirilo njegovo „drugo“ pismo jer da joj se iz „prvoga“ učinilo kako je Daničićovo tajničko mjesto još uvijek upitno (Ivšić, 1925.: 116. – 117.). Iz toga dijela korespondencije razvidno je da u Zagrebu ima stanovitoga kolebanja oko Daničića i njegova zapošljavanja kao tajnika JAZU. Julija nudi Strossmayeru trenutni dolazak Daničića u Zagreb ako je potrebno radi očuvanja tajničkoga mjesta.

Daničić je skupa sa svojom majkom doputovao na trošak kneginje u Zagreb polovicom ožujka 1866., no nije se našao među akademikima koje je Hrvatski sabor imenovao 9. V. 1866. na temelju prijedloga od 12. III. 1866. U literaturi se polazi od toga da je Sabor Daničića za akademika predložio u ožujku, no da od 16 predloženih članova potvrdu Cara (kao hrvatskoga kralja) nisu dobili Petar Preradović ni Đuro Daničić, te da Daničić stoga nije imenovan akademikom u svibnju (usp. Rad JAZU 1 (1867): 55. –57.; Antoljak, 2004.: 462. i ondje navedenu literaturu te pismo kneginje Julije biskupu Strossmayeru od 19. V. 1866. u kojem prenosi da joj je Daničić javio da je predložen u ožujku, no ne i potvrđen u svibnju.). Budući da se iz korespondencije može razaznati da se izbor Daničića za akademika „odvagivao“ (i) u Zagrebu, S. Ivšić izjašnjava se kao da uopće nije sigurno je li Daničić u ožujku u Saboru predložen za akademika (usp. njegove riječi „ako je i bio predložen“, str. 117.).

Daničić se u svibnju u povodu svojega neizbora odmah potužio kneginji (Ivšić, 1925.: 117. – 118.), a ona se žurno javila Caru i njegovu ađutantu generalu Crennevilleu. O svojoj intervenciji kod Cara obavijestila je 19. V. 1866. Strossmayera. Postavila mu je pitanje zašto Daničić nije izabran za akademika i što treba učiniti da se taj predmet riješi (1925.: 118.). Julija obavještava Strossmayera da je od Cara zatražila „potvrdu Daničića“, a Strossmayera moli da Sabor Daničića opet predloži za akademika. Daničiću javlja 25. V. da je bila „frapirana“ njegovim neizborom, da je odmah pisala biskupu, Caru i Carevu ađutantu generalu Crennevilleu (1925.: 118.). Julija prenosi Daničiću Strossmayerovo obrazloženje da Daničića Car nije potvrdio zato što Daničić nema austrijsko državljanstvo, a koje je pravilima (statutom) Akademije izričito propisano kao uvjet. Potaknut Julijinim intervencijama i postignutim dogovorima, Strossmayer piše Račkomu 5. VII. 1866. ovako: „Ja se nadam, da ćete

na svaki način Daničića sekretarom i članom ujedno učiniti.“ (Šišić, 1928.: 33.). Rački je ipak bio vrlo oprezan pri zapošljavanju Daničića i neskriveno je Daničiću dao do znanja da ne će postati tajnikom ako ne bude primjereno surađivao. To se može iščitati iz zapisnikâ Akademije od 30. V. 1867. i poslije u kojima se navodi da je Daničić „privremeni tajnik“ Akademije (Rad JAZU 1 (1867.): 266., 268., 269.). Od zapisnika s Glavne skupštine od 25. VII. 1867. nadalje on više nije „privremeni tajnik“, već „tajnik“ Akademije. U zapisniku od 25. VII. 1867. s tim u svezi piše: „Tajnik za vrieme izabrani u skupnoj sjednici Gj. Daničić opet bi izabran.“ (Rad JAZU 1 (1867.): 274.). Daničić je funkciju tajnika izabranoga na određeno vrijeme mogao obnašati i bez degradirajuće titulacije „privremeni tajnik“. U nastavku teksta vidjet ćemo kako je Daničić kao „privremeni tajnik“ Franji Račkomu dokazao da je zaslužio postati stalnim tajnikom Akademije.

Službeno obrazloženje zašto Daničić nije izabran za akademika (zbog austrijskoga državljanstva), koje je Juliji priopćio Strossmayer, bilo je Juliji potvrđeno i iz „bečkoga dvorca“ (1925.: 118.). Međutim, ni nakon što je Daničić napustio srpsko i stekao austrijsko državljanstvo, njegovo imenovanje akademikom nije teklo glatko. Kneginja je ostala uporna i dalje urgirala. 1. VI. 1866. piše Daničiću da će postupiti prema njegovu prijedlogu i nakon njegove prisege zatražiti da se njegovo imenovanje opet predoči Caru. Savjetuje Daničiću da nekoliko mjeseci nakon imenovanja zamoli da se njegovo posljednje djelo uvrsti u privatnu knjižnicu Njegova Veličanstva, itd. (usp. s tim u svezi i pismo od 14. VIII. 1866.). Julija izvješćuje Daničića u Zagrebu sa svojih raznih europskih adresa o razvoju oko Akademije, a informacije koje mu proslijeđuje, dobiva uglavnom od Strossmayera (usp. npr. njezino pismo iz Pariza od 20. IX. 1866.). S obzirom na to zanimljivo je da Strossmayer više puta pita Daničića gdje se trenutačno kneginja Julija nalazi kako bi joj se mogao javiti.

Daničić je za akademika konačno izabran početkom siječnja 1867., a već 2. I. kneginja mu piše tim povodom da je čula „da njegov izbor nije prije potvrđen tobože zato, što je bilo glasova, da nije dovoljno odan Austriji“ (Ivšić, 1925.: 119.). Kaže da ju je na svu sreću biskup Strossmayer obavijestio „o određenim sumnjama“ (usmjerenih protiv Daničića) te da je razgovarala i s Majláthom – očigledno s Georgom von Majláthom (1818. – 1883.), koji je od 1865. bio predsjednikom ugarskoga Magnatskoga doma, a od 1866. ugarski kancelar. Majláth joj je rekao da se je on svojedobno pribojavao da Daničić nije dovoljno prijateljski naklonjen Austriji. Tomu su u prilog išla i negativna redarstvena izvješća od kojih se jedno spominje u tom pismu, no onda su se „bolje obavijestili“ (očigledno i kod kneginje Julije) i „sada znaju cijeniti vrijednost“ Daničićevu. Kneginja u nastavku umiruje Daničića i kaže da ona čvrsto vjeruje kako bi i bez njezina razgovora s dvojicom gospodina (Strossmayerom i Majláthom) Car Daničića imenovao akademikom jer je tako čula upravo od njega samoga, a da se prije to nije dogodilo samo zbog Daničićeva podaništva Srbiji. Iako se Daničića na nižim redarstvenim razinama sumnjičilo,

njegovo je imenovanje akademikom i zapošljavanje na istaknutom radnom mjestu u Zagrebu na opisani način dogovoreno i odobreno u samom vrhu ne samo austrijske, već i ugarske vlasti (usp. Pederin, 1996.: 99.). U nastavku teksta vidjet ćemo da je hrvatska strana dolazak Daničića u Zagreb uvjetovala određenim promjenama u Daničićevu ponašanju.

Financiranje Daničićeve selidbe

U pismu iz veljače 1866. godine u kojem je Daničić priopćio Juliji svoj pristanak da dođe u Zagreb, od Julije je zatražio da za potrebe njegove selidbe zamoli jednoga zajedničkoga poznanika u Beču da mu (Daničiću) dade pozajmicu od 400 forinata, koju će vratiti u listopadu. Julija mu odgovara da se glede novca trebao obratiti njoj. Kad bi se radilo i o tisuću puta većem iznosu, bila bi ona i dalje njegova (Popovićeva, tj. Daničićeva) dužnica (Ivšić, 1925.: 115. – 116.). Daničićevom rukom naknadno zapisana primjedba svjedoči da mu je Julija tim pismom poslala 1000 franaka, što je točno onoliko koliko je Daničić bio tražio (4 forinte = 10 franaka). Daničić je, došavši 1866. u Zagreb, na isti način i od Strossmayera tražio novac. U odgovoru na Strossmayerovo pismo od 22. V. 1866. priupitao je Strossmayera 24. V. 1866. ima li koga komu bi mogao preporučiti da mu (Daničiću) pozajmi 500 forinata (Čolak, 1981.: 135.). Strossmayer je o tom vjerojatno obavijestio kneginju, koja mu je 27. V. javila da je osigurano da Daničić trenutačno ne zapadne u financijske teškoće (Ivšić, 1925.: 118.). Julija je unatoč tomu Daničiću ubrzo nakon pisma Strossmayeru slala novac, npr. pismom od 23. VIII. 1866. nepoznati iznos za pokrivanje „troškova koje ne bi bio imao da se nije preselio“. Ako pretpostavimo da je Strossmayer pribavio Daničiću traženih 500 forinata, donacije Daničiću 1866. godine iznosile su više od 1000 forinata, tj. približno onoliko koliko je Daničiću kao „privremenom tajniku“ odlukom od 25. VII. 1867. određena godišnja plaća (1500 for. odnosno 1200 for. uključujući stan). Sveukupni rashod Akademije u 1867. godini iznosio je 5075,95 forinata, od čega je za plaće i upravne troškove isplaćeno 1373,01 forinte, a za akademički stan, ogrjev i razsvjetbu 189,03 forinta. Daničiću su 1867. godine za do tada skupljenu građu za Rječnik JAZU pored plaće isplaćene dodatne 182 forinte, uz odluku da se skupštini JAZU predloži da mu se „na isti način pomaže dokle posao ne dodje do same redakcije.“ (Rad JAZU 1: 266., 272.). Jagiću je na istoj sjednici dodijeljeno 200 forinata za putovanje po Dalmaciji i istraživanje tamošnjih pismohrana (usp. Ljetopis JAZU 1 (1877.): 16., 272., 274.).

Daničić između Beča i Zagreba

Julija pita Daničića 9. III. 1867. što misli o tom da se na Sveučilištu u Beču za njega traži mjesto profesora za „južnoslavenski jezik“, jer da su putovi do konstituiranja Akademije (što znači i do Daničićeva radnoga mjesta kao tajnika Akademije) još daleki. Naime, Julija je u Beču čula da Strossmayer i Rački ne će dobiti potvrdu kao

pokrovitelj odnosno predsjednik Akademije. Za profesuru u Beču, kaže Julija, Daničićovo članstvo u zagrebačkoj Akademiji može biti samo od koristi („nur angenehm hierzu“). Daničić se nakon toga prijedloga kod Miklošića nije počeo zalagati za svoju profesuru u Beču, već za to da se Akademiji u Zagrebu napokon omogući početak rada. Tim povodom, a potaknut Julijinim pismom, piše Miklošiću 17. III. 1867.:

„Šta će – za boga – biti od naše akademije? Ne biste li Vi mogli što pomoći? Čeka se da vlada potvrdi protektora [Strossmayera] i predsjednika [Račkoga], a njoj kao da nijesu po volji oni koji su izabrani. Bilo njihovo političko mišljenje kako mu drago, kad ih vlada može ostavljati u njihovim državnim službama, mislim da bi mnogo prije mogla ih potvrditi za protektora i predsjednika akademije, gdje za politiku nema nikakoga posla, i gdje bi vlada svaki put mogla pravedno prepriječiti političarenje, ako bi se pojavilo. – Ako se baš ne će potvrditi predloženi, ne bi li se moglo barem odgovoriti da do dalje odluke akademija može početi svoju radnju pod sadašnjim predsjednikom po starještvu (alterspräsident), a to je dr. Schlosser?“ (Sturm-Schnabel, 1991.: 203. –204.).

Car je 10. IV. 1867. Račkomu izdao potvrdu kao predsjedniku Akademije, a Strossmayeru kao pokrovitelju. To je zasigurno bilo povezano s pregovorima koje su s Carem vodili hrvatski politički predstavnici u ožujku u Pešti u povodu Austro-ugarske nagodbe,⁸ nakon čega je Car posjetio Zagreb. Međutim, i Daničić je svojim zalaganjem u korist Akademije preko Miklošića podupro taj razvoj te time kod Strossmayera i Račkoga stekao simpatije i naklonost.

Julija obavještava Daničića 3. V. 1867. da ju je biskup Strossmayer tijekom svojega boravka u Beču svaki dan posjećivao te da se o Daničiću izjašnjavao kao budućem tajniku Akademije. 24. V. piše mu o mogućnosti da se Sabor raspusti, a da ne riješi pitanje Akademije te pita Daničića što joj je u tom slučaju činiti. Međutim, već 5. VI. 1867. piše mu da se neopisivo raduje tomu da je imenovan za tajnika, što mu je ona bila predložila prije dvije godine (već rekosmo da Julijina pisma Daničiću iz proljeća i ljeta 1865. nisu sačuvana). Nakon što je s Daničićevim zapošljavanjem u JAZU sve bilo riješeno, Julija mu 17. VI. 1867. šalje 100 forinata da si kupi predmet koji će mu biti od koristi za novi posao (Ivšić, 1925.: 121.). Već prije toga (2. I. 1867.) zaželjela mu je od svega srca da bude ures i potpora „Južnoslavenskoj akademiji“ i vjeran podanik austrijskoga Cara, što ona, kaže, ima pravo očekivati od njega na temelju dosadašnjega iskustva (1925.: 119. – 120.). Kneginja podsjeća Daničića 12. VIII. 1867. da nikada ne smetne s uma da je sada austrijski podanik.

U kojoj je mjeri Daničić Račkoga oduševio svojim lojalnim ponašanjem, radinošću, i voljom da bude od koristi Akademiji, Zagrebu, pa i cijeloj Hrvatskoj, vidljivo je iz toga da je Rački 11. XI. 1876. Strossmayeru predložio Daničića za budućega

⁸ Julija piše 18. III. i 23. III. 1867. Daničiću da se boravak Cara u Pešti produžuje upravo zato kako bi se postigao sporazum i s Hrvatskom; Julija se nada da će to uspjeti i nada se da će se Strossmayer složiti, a ona da je u tom smislu Strossmayeru već pisala. Usp. o tom i pisma od 28. III. 1867. i 14. IV. 1867.

predsjednika JAZU⁹ (Smičiklas, 1895.: 83.). Strossmayer je odgovorio na taj prijedlog 14. XI. 1876. dosta neodređeno: „Vele bi mi drago bilo, da vrli naš Daničić u Zagreb dođe.“ (Šišić, 1928.: 70. – 71.; 72.). Iz korespondencije se na više mjesta može razaznati oduševljenje Daničićem u Račkoga, a suzdržanost, iako uvijek ljubazna, u Strossmayera.

Daničićeva preobrazba – utjecaj Zagreba i „onoga koji čini što u svijetu biva“

Dolaskom u Zagreb Daničić više nije svoja djela kao „Srbin istočne crkve“ posvećivao „Srbima zapadne crkve“, a odmah u prvom broju Rada JAZU 1867. godine objavio je tekst o glasovima /ć/ i /đ/ u kojem za štokavštinu kaže da je to „naš, hrvatski ili srpski“ jezik (Rad JAZU 1 (1867.): 121.). U prvom broju Rada JAZU otisnuto je i njegovo „Izvjješće tajnikovo“ (54. i d.), u kojem govori o „našem narodu“, „hrvatskom ili srbskom“. Taj je tekst, za razliku od Daničićeve znanstvene raščlambe o fonemima /ć/ i /đ/, tiskan pravopisom i jezikom zagrebačke filološke škole, isto kao i zapisnici otisnuti u tom broju Rada JAZU. Tim dvama Daničićevim tekstovima pokazano je čitateljstvu troje: 1) da je Daničić napustio velikosrpske postavke koje je zastupao do dolaska u Zagreb, 2) da Daničić kao službenik Akademije poštuje i usvaja pravopisno-jezičnu normu zemlje u koju je došao živjeti i raditi, 3) da će Akademija glede jezika i pravopisa u svojim izdanjima biti tolerantna i objavljivati književne i znanstvene tekstove u skladu sa željama autora. Budući da Daničić u prvom broju Rada JAZU nastupa i kao djelatnik Akademije i kao znanstvenik, svoje je tekstove objavio u skladu s dvjema normama. Legitimitet toj dvojnosti dao je Vatroslav Jagić kojemu je Franjo Rački omogućio da 1864. godine u novopokrenutom časopisu Književnik napadne Adolfa Vebera Tkalčevića i da se ne pridržava službene pravopisne norme, dok ju istodobno na svojem učiteljskom radnom mjestu u Zagrebu (navodno) ne dovodi u pitanje (Vince, 2002.: 589.; Smičiklas, 1895.: 50.).¹⁰ Jagić je u prvom godištu Književnika svoj uvodni članak Naš

⁹ „Misle me ipak birati za predsjednika, da se tijekom riješe neprilike, jer si inače ne znadu pomoći. Daničić je pozvan, da preuzme redakciju „Rječnika“, pa upravo danas odgovara, da neka se i Akademija seli u Đakovo sa mnom. U ostalom dobro će doći Daničić; ja ću ga nagovoriti, pa bi nastojao, da on postane predsjednikom. Jagića je profesorski zbor u Odesi izabrao opet za profesora, te će po svoj prilici i primiti taj izbor, jer u Berlinu nije zadovoljan ni on ni žena.“

¹⁰ „Stroga je naredba izašla, da se učitelji ne smiju služiti ovim [Jagićevim] pravopisom.“ (Smičiklas, 1895.: 50). Časopis Književnik uređivali su F. Rački, V. Jagić i Josip Torbar, a svrha mu je bila dokazati „protivnicima Akademije u bečkome središtu i starijoj generaciji „domorodacah“ da u hrvatskoj inteligenciji postoje svi uvjeti za ozbiljan znanstveni rad a prema tome i za Akademiju“ (Gross, 2004.: 67.). Ćirilčno izdanje Daničićeva djela Oblici srpskoga jezika iz 1863. godine Vatroslav je Jagić 1864. dočekaao s velikom pohvalom u časopisu Književnik. Jagić u tom prikazu ne samo da veliča Daničića i njegove Oblike..., već napada Tkalčevića i njegovu Slovicu... Zamjerke Daničiću, ako ih ima, izražava vrlo biranim riječima, a za pokudu Tkalčevića riječi ne bira. Usp.

pravopis završio prenošenjem teksta Bečkoga književnoga dogovora i popisom njegovih potpisnika, među kojima se nalazio i Ivan Mažuranić (Književnik, I./2.: 180.). Naime, Mažuranić je, iako je potpisao Bečki dogovor, 1862. propisao stari „ilirski“ pravopis i time zapriječio reformu hrvatskoga (školskoga) pravopisa za koju se zalagao i Vatroslav Jagić. Jagić u spomenutom tekstu kritizira Daničićovo nacionalno razdvajanje štokavštine i čakavštine (Književnik, I./1.: 12. – 13.), no to čini obazrivo i izbjegava spomenuti da Daničić slijedi Franca Miklošiča. Dok je s jedne strane Jagić prema Daničiću vrlo odmjeren, glede Vebera to nimalo nije pa mu objavljuje samo one dijelove njegova odgovora za koje on (Jagić) smatra da ih treba objaviti (Književnik, I./2.: 180.–181.). Bez podrške i poticaja Franje Račkoga Jagić se tako neprimjereno prema Veberu vjerojatno ne bi odnosio.

Protiv reformiranoga i prilagođenoga Đure Daničića nitko u Zagrebu nije mogao imati ništa protiv. Štoviše, on je napustio Srbiju i priklonio se je hrvatskim kulturnim djelatnicima koji su Zagreb kanili učiniti glavnim južnoslavenskim gradom i koji su smatrali da koncepcijom „hrvatskoga ili srpskoga jezika“ treba osporavati Karadžić–Miklošičevu nacionalnu razdiobu srednjojužnoslavenskih narječja, a koju je do dolaska u Zagreb zastupao i Daničić kao najistaknutiji srpski jezikoslovac svojega vremena. Daničić je tako za Strossmayerovu politiku koju opisuje Maretić, postao ne samo prihvatljiv, već iznimno koristan. Tomu je u prilog išlo i to da je Daničić odbacivanje svojih velikosrpskih stajališta vrlo razložno i uvjerljivo obrazložio srpskoj publici 1874. godine, nakon što je napustio Hrvatsku i vratio se u Srbiju. Pored toga, Daničić je iste godine u Beogradu (također na ćirilici) objavio svoju Istoriju oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka. U vrijeme u koje su se suvremeni jezici ocjenjivali dijakronijskim mjerilima, Daničić je tu svoju vrlo važnu knjigu o povijesti oblika svojega jezika napisao uglavnom na temelju hrvatskoga književnojezičnoga korpusa. Time je pokazao da je njegov književni „srpski ili hrvatski jezik“ prirodni nasljednik poglavito hrvatske književnojezične tradicije. Kaže da se u istraživanju ograničio na kraj XVII. stoljeća jer je „do tada u srpskom ili hrvatskom jeziku već bilo svršeno ako i nije svuda preovladalo sve čim se sadašnji oblici njegovi razlikuju od starijih“. Daničić u nastavku nabraja djela iz kojih je crpio, i to djela V. Andrijaševića, I. Bandulavića, Š. Budinića, F. Vrančića, Glavinića, B. Gradića, F. Gundulića, A. Gučetića, D. Ranjine, M. Divkovića, R. Đamanjića, D. Zlatarića, J. Jerkovića, B. Kašića, B. Karnarutića, S. Matijeвиća, J. Mikalje, I. T. Mrnavića, N. Ranjine, M. Orbinića, P. Posilovića, J. Radojevića, P. Hektorovića, A. Čubranovića, te djela pisaca zastupljenih u tada pokrenutoj ediciji Stari pisci hrvatski. Tim korpusom Daničić je srpskoj publici – u skladu s negdašnjim preporukama J. Kopitara – kao novo „domovinsko središte“ književnoga jezika ponudio autore kojih

ovu njegovu izjavu: „U pobliže dokazivanje neću se upustiti, jerbo bi žalibože morao reći, da je samo s jedne strane [u Daničićevim Oblicima] skoro sve kako valja da bude, a s druge strane [u Veberovoj Slovnici] mnogo toga onako, kako nevalja.“ (Književnik, I./1.: 127. – 129., 128.).

izričaj Srbi do V. S. Karadžića i Đ. Daničića nisu osjećali svojim, jer su bili prožeti katolicizmom i duhom zapadnoga civilizacijskoga kruga, a znatan je dio tih autora svoj jezik ili svoju etničku pripadnost označivao hrvatskim imenom. Ostvarivanju istih ciljeva trebao je poslužiti i Rječnik JAZU u kojem su srpska vrela nasuprot hrvatskima predstavljala tek neznatnu manjinu, a koji je pod Daničićevom redakcijom počeo izlaziti 1880. godine. Daničić je takvim djelovanjem u književnosti eliminirao preostale kulturno-jezične obrambene mehanizme srpskoga pravoslavlja pred dominantnim katoličanstvom, a ujedno je promicao i latinicu među Srbima. Rački i Strossmayer tim su razvojem bili zadovoljni, ne samo kao hrvatski političari, već i kao dužnosnici katoličke crkve u vremenu u kojem se Rim zalagao za ujedinjenje s pravoslavnim crkvama. Bili su uvjereni u hrvatsku kulturnu nadmoć na južnoslavenskom prostoru, i to ne samo Rački, već i Strossmayer, koji je smatrao da je Zagreb „nedvojbeno predodređen za atenej južnih Slavena“ (Auburger, 2012.: 29.).

Provoditelji jezične politike osmišljene u bečkim kancelarijama Daničiću su rekli kakvu jezičnu politiku od njega očekuju u Zagrebu. U pismu Ilarionu Ruvarcu iz 1867. godine u povodu Ruvarčeva odbojnoga stava prema „zajednici sa kekavcima“ (kajkavcima), Daničić stoga odgovara ovako: „ne činite sebi iluzija“, „neće u vas i u vaše ‘braće’ iskati dopuštenja onaj koji čini što u svijetu biva“ (Đurić, 1981.: 8. – 22.; 20). „Onaj koji čini što u svijetu biva“, tj. ondašnji mjerodavni politički krugovi u Beču, a zatim i Pešti, podupirali su i usmjeravali jezično i kulturno ujedinjenje Hrvata i Srba na prostoru zajedničke države, a ciljali su i mnogo šire (v. o tom dolje). Njihov utjecaj može se razaznati već u službenom nazivoslovnom rječniku Juridisch-politische Terminologie (1853.) i u Bečkom književnom dogovoru, koji je po službenoj dužnosti (zasigurno) organizirao Slovenac Miklošič i tekst Dogovora dao objaviti i u Juridisch-politische Terminologie (usp. Matešić, 1988.; Grčević, 2009.: 40.). Utjecaj istih krugova razaznaje se i u bečkim državnim dokumentima i statistikama u kojima se od 60-ih godina za Hrvate i srpske pravoslavce sve učestalije rabi skupni naziv „Srbo-Hrvati“. Sve to pokazuje da se je u Beču znalo da je Miklošičeva čakavsko-kajkavsko-štokavska nacionalna razdioba neobranjiva, politički neizgradiva i zapravo beskorisna – korisna možda samo zato što se je njome moglo na Hrvate vršiti pritisak. To je znao i u skladu je s tim u praksi djelovao i sam Miklošič, a i Daničić.

Južnoslavenstvo J. Strossmayera i F. Račkoga i jezično pitanje

Prema nekim tumačenjima Strossmayerovo „hrvatsko jugoslavenstvo“ vjerojatno je bilo nadahnuto od Austrije kojoj je ono „trebalo kao jedno od sredstava njezinog prodiranja na jugoistok“ (usp. Pederin, 2005.: 497.). Međutim, vjerojatnije je da se radilo o prepletanju interesa jer je Strossmayerova jugoslavenska ideologija bila prirodni nasljednik staroga hrvatskoga „ilirskoga“ ideologema koji je hrvatsku narodnosnu integraciju sagledavao unutar južnoslavenskih ili panslavenskih pro-

žimanja (usp. Auburger, 2012. i Valentić, 2013.). Interesi Strossmayerova južnoslavenskog djelomice su se podudarili s interesima austrofilskoga „južnoslavenskoga“ projekta koji je u Beču utemeljio Jernej Kopitar (vidi gore i Grčević, 2009.), a nakon Kopitarove smrti 40-ih godina nastavio voditi Franc Miklošič. Strossmayer i ljudi iz Bečkoga projekta razlikovali su se ponajviše u sagledavanju Hrvata i njihove uloge u budućem razvoju. Prema Strossmayeru Hrvati su u integraciji južnih Slavena trebali postati dominantnom narodnosnom sastavnicom koja svoje državno-povijesno pravo na stanovit način polaže i na Bosnu i Hercegovinu, a Zagreb je Zapadu trebao postati njegovim europskim vratima prema Istoku (Auburger, 2012.: 28. – 29.; 31). U sagledavanju Bečkoga projekta, barem Miklošića kao njegova najistaknutijega člana, Hrvati kajkavci trebali su postati Slovenci, a ostali su Hrvati, osim čakavaca, Zapadu trebali poslužiti kao odskočna daska prema Istoku i postati „Srbima zakona rimskoga“ radi vezivanja Srba i Srbije uz Zapad.

J. Strossmayer i F. Rački smatrali su primjereno hrvatsko-srpsko jezično ujedinjenje,¹¹ koje bi se pokrenulo i vodilo iz Zagreba, okosnicom za širenje južnoslavenske ideologije u smislu u kojem ju u Strossmayera opisuje Maretić (vidi uvodni dio ovoga članka). Širenje te ideologije trebalo se je odvijati prema prvim očekivanjima uz pomoć Austrije i uz njezin *Drang nach Osten*, no i uz savezništva i dogovore mimo i protiv Beča, koji su se tražili od Budimpešte do Beograda (usp. Valentić, 2013.: 121., 124. – 125., 129.; Biondić, 2010.: 52. – 61.). F. Rački i J. Strossmayer podržali su stoga Bečki projekt i usmjeravali ga tako da kulturno-politički bude od koristi Zagrebu.¹² To je vidljivo u organizaciji Daničićeva dolaska u Zagreb i u Daničićevu iznenadnom napuštanju velikosrpskih stavova. Ne može biti slučajnost da se on svojih velikosrpskih stavova odrekao čim je preuzeo dužnost tajnika JAZU. On to ne bi učinio da se tako od njega nije tražilo.

Iz zapisnika sa sjednice historičko-filološkoga razreda od 10. VII. 1867. može se razaznati kako je teklo Daničićovo odustajanje od njegovih velikosrpskih teza i kakvim ga je zahtjevima s tim u svezi izložio Rački. Najprvo, Daničić je Razredu na toj sjednici priopćio „da skuplja gradju za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika“ (Rad JAZU 1: 271.). Zatim je Daničić pročitao svoj gore spomenuti rad o

¹¹ Usp. programski stav F. Račkoga iz 1860.: „Želi li Jugoslovenstvo jednim narodom u duhovnom smislu postati, to bi imalo nastojati, da se sjedini u književnom jeziku... Ovo toli žudjeno jedinstvo svih Jugoslovena a ponajprije Srbo-Hrvata i Slovenaca pospješiti bi imala jugoslovenska akademija, kojoj prvi i najveći Jugosloven naumi metnuti temelj. Mi se odavna nijednomu domaćemu zavodu toliko neuzradovasmo, koliko ovomu, jer u njem uvidjamo jedini put k jugoslovenskoj književnosti. Shvatimo li važnost ovoga društva, a ustrojimo li ga prema našim potrebama – ono nam bude čvrstim vezom skupčavajućim Srbo-Hrvate sa Slovenci i Bugari, sdužećim Jugoslovene – vjerom i politikom razdružene – u jedan narod. Ovdje Hrvate i Srblje jezikom i knjigom stopismo u jedno. A tako i jest pravo uzprkos pojedinim kratkovidnem nastojećim nas razdvojiti, gdje nas Bog sjedini.“ (Smičiklas, 1895.: 34.).

¹² Posebno bi trebalo istražiti i opisati razilaženja Bečkoga projekta od službene politike Beča u pojedinim razdobljima.

glasovima /ć/ i /đ/ u povijesti slavenskih jezika, nakon čega je odlučeno da se rad tiska u časopisu akademikom (Rad JAZU 1 (1867.): 271.). Na istoj je sjednici Daničić skupa s Franjom Račkim čitao i Jagićevo djelo *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, o kojem će u ovom tekstu još biti riječi. Na prijedlog Daničića i Račkoga Razred je odlučio „skupnoj sjednici“ predložiti tiskanje Jagićeva djela na trošak Akademije.

Strossmayer je nakon načelnih dogovora s Julijom godine 1865. zasigurno Račkomu prepustio da na Daničića utječe da odustane od velikosrpskih stajališta. Suprotstavljajući se nacionalnoj razdiobi štokavštine, kajkavštine i čakavštine i ujedno zastupajući ideju o južnoslavenstvu koje bi se okupljalo oko zajedničkoga „hrvatskoga ili srpskoga jezika“, Rački je i od nekih svojih hrvatskih suvremenika tražio da uz naziv „hrvatski“ domeću „ili srpski“, pa je zasigurno slično tražio i od Daničića, to više što je upravo njega pored Karadžića smatrao tvorcem „apsurdne“ teorije o čakavštini kao hrvatskom jeziku, a o čakavcima kao jedinim „pravim“ Hrvatima. O tom svjedoči pismo F. Račkoga V. Jagiću od 9. XII. 1862.:

„Naši dakle stari spomenici pisani su većinom čakavskim razriječjem, nù ovo nije stari hrvatski jezik, inače imali bismo braniti onaj absurdum Vukov i Daničićev, da su čakavci jedini Hrvati, dočim čakavština je razrečje hrvatštine.“

Rački priopćuje Jagiću da bi on čitanku „starohrvatskoga“, za koju je pročitao da je Jagiću naloženo da ju sastavi, nazvao čitankom „književnih starinah hrvatskih ili srbskih“. U nastavku predlaže Jagiću da u čitanku uvrsti „i njeke spomenike pisane štokavštinom“, jer se i oni istim pravom mogu „prozvati starimi spomenici hrvatskoga jezika“, a zaključno predlaže da se uvrste i bugarski tekstovi, slijedom čega bi čitanci trebalo dati naslov „čitanka iz starinah književnih jugoslovenskih“ ili pako „čitanka iz književnih starinah hrvatskih, srbskih i bugarskih“ (Jembrih–Vukičević, 2012.: 31. – 34.).

Franjo Rački zalagao se za sagledavanje kajkavskoga kao dijela hrvatskoga jezika, a ne slovenskoga, već u vrijeme u koje npr. Jagić zbog Miklošićeva utjecaja to nije usvajao (usp. pismo Jagića Miklošiću od 1. II. 1880.; Sturm-Schnabel, 1991.). Kada to uzmemo u obzir, postaje jasno da je Rački tolerirao Daničićevo isključivanje kajkavštine iz Rječnika JAZU (unatoč Ogledu Rječnika u kojem se najavljuje da će kajkavština biti uključena!) samo zato što je s Daničićem postigao dogovor koji se temeljio na kompromisima. Na taj dogovor zasigurno je utjecao Miklošić kao Daničićev mentor, utjecajni bečki profesor slavistike, dvorski savjetnik, doživotni član Carskoga vijeća, vitez austrijskoga Carskoga reda Leopoldova, bivši rektor bečkoga sveučilišta, član raznih akademija i drugih utjecajnih udruga (usp. u tom smislu Finka, 1981.; Finka, 1973.: 194. i d.; Maretić, 1916.: 28. – 29.).

Rački i Strossmayer polazili su od toga da se željeno hrvatsko-srpsko književnojezično ujedinjenje može provoditi na temeljima koje je usvojio Daničić, iako se Rački osobno, a ni Strossmayer, Daničićeve jezične stilizacije ni pravopisa nisu

pridržavali. Tek „prirodnom“ modifikacijom hrvatskoga književnoga jezika u korist Daničićeve stilizacije i pravopisa, a što bi imali pod utjecajem iz Zagreba prihvatiti i Srbijanci, a zatim i Slovenci, možda i Bugari, započela bi se pod vodstvom Zagreba ostvarivati vizija o jezičnom i kulturnom ujedinjenju, i to tako da Zagreb sa svojom Južnoslavenskom akademijom trajno zadobije mjesto glavnoga i dominantnoga kulturno-društvenoga središta na cijelom južnoslavenskom prostoru. Takvo okupljanje oko jezika u stilizaciji zagrebačke filološke škole nije bilo moguće jer u Srbiji takva stilizacija ne bi mogla biti prihvaćena, a ni sami Hrvati još se nisu bili složili oko bitnih normativnih pravopisnih i jezičnih pitanja. S druge strane, Karadžić–Daničićeva stilizacija većem je dijelu hrvatskih kulturnih djelatnika u bitnim crtama bila prihvatljiva kao jedna od realizacija hrvatskoga književnoga jezika. Kao što je pokazao R. Katičić, velik je dio Hrvata Karadžićevu književnojezičnu djelatnost smatrao nastavkom višestoljetne hrvatske književnojezične tradicije, a takvu je svoju ulogu u više navrata izrijekom potvrđivao i sam Karadžić:

„S gledišta hrvatske sredine Karadžićeva se djelatnost pokazivala prije kao dojmpljiva aktualizacija duge tradicije ilirskoga književnog jezika, kao ohrabrujuće svjedočanstvo njezine suvremene životnosti, kao očit primjer kolik ugled ona može steći u svijetu i, napokon, kao odlučno približavanje srpskoga književnoga jezika njihovim vlastitim književnim strujanjima. Gledana s te strane, Karadžićeva su se djela pokazivala kao osobito vrijedni i ugledni uzorci ilirskoga književnog jezika koji su nastavljali njegovu stoljetnu tradiciju.“ (Katičić, 1988.: 39.).

Budući da je V. S. Karadžić iz Beča zahvaljujući Kopitaru djelovao kao međunarodno slavni i ugledni nastavljac upravo „ilirske“ tradicije, a ne one srpske, tradicionalno „nenarodne“ koju je Kopitar putem Karadžića odlučio uništiti, uživao je među Gajevim ilircima velik ugled. Godine 1861., dok je u Kneževini Srbiji na snazi još bila zabrana Karadžićeva pravopisa i njegovih knjiga, Karadžić je u Hrvatskoj bio izabran za počasnoga građanina Zagreba. Nakon Karadžićeve smrti 1864. Car je Karadžićevoj udovici na prijedlog dvorskoga kancelara Ivana Mažuranića dodijelio „znatnu novčanu podporu“, a u Zagrebu su se počela skupljati sredstva za podizanje spomenika Karadžiću. Strossmayer je u tu svrhu darovao 1000 forinta, a Metel Ožegović 500 forinta. Spomenik se nije realizirao, već su skupljena sredstva darovana Karadžićevoj udovici (Polić, 1899.: 131.).

Karadžić–Daničićeva orijentacija prema štokavskim organskim idiomima nailazila je među Hrvatima na pozitivan odjek ne samo zato što je bila logična i u skladu s bitnim dijelom hrvatske književnojezične baštine, već i zbog smjernica ondašnjega jezikoslovlja, koje je jedino organske idiome smatralo „pravim“ i „neiskvarenim“ „jezicima“. Fonološki pravopis kakav je zastupao Karadžić, a osmislio J. Kopitar, imao je također svoje zagovaratelje u Hrvata koji su smatrali da Karadžićeva fonološka pravopisna načela predstavljaju pravi hrvatski povijesni pravopis, a da je Gajev morfološki pravopis inovacija uvedena prema češkomu uzoru. Kao krunski dokaz

tomu izišla je 1889. Maretićeva knjiga Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima. Za razliku od Daničića i njegove Istorije oblika... Maretić je u toj svojoj knjizi o hrvatskom pravopisu osim korpusa hrvatskih štokavaca i čakavaca uvrstio i velik korpus hrvatskih kajkavaca, kazujući time što on misli o opsegu hrvatskoga jezika, i to u vrijeme u koje su neki drugi (i hrvatski!) jezikoslovci kajkavštinu pod Miklošičevim utjecajem još uvijek svrstavali pod slovenski jezik. Bez obzira na Maretićeve jezičnopolitičke motive pri pisanju te knjige i bez obzira na njegovo iskrivljivanje pojedinih činjenica u korist „Vukova“ pravopisa, on je tadašnjoj publici dokazao da su Hrvati u većem dijelu svoje povijesti slijedili uglavnom fonetsko-fonološka, a manjim dijelom etimološko-morfološka pravopisna načela. To je pogodilo stvaranju ozračja u kojem će se u Hrvata službeno moći odbaciti morfološki pravopis kakav je dominirao u pravopisima većine ostalih slavenskih naroda, a iz jezične norme ujedno ukloniti pojedina nenovoštokavska obilježja kojima se jezik zagrebačke filološke škole ponajviše razlikovao od jezika novoštokavske stilizacije u realizaciji Đ. Daničića i V. S. Karadžića. Međutim, otpore Karadžić–Daničićevoj stilizaciji nije trebalo uklanjati samo u hrvatskom okružju, već i u srpskom, jer je velik dio Srba u vrijeme Daničićeva dolaska u Zagreb Daničićev pravopis i jezični tip još uvijek doživljavao pretjerano „zapadnim“, pa i pod prevelikim hrvatskim utjecajem.

„Jezik jugoslavenski“ – nesuđeni službeni jezik Trojedne Kraljevine

Prihativši ideje Josipa Strossmayera i Franje Račkoga, Hrvatski sabor donio je 12. VIII. 1861. zakonski prijedlog u kojem se „jezik jugoslavenski“ određuje službenim jezikom Trojedne Kraljevine (Čorkalo, 2013.: 46.). Iste se je godine u hrvatskim priopćajnicama pisalo da će Jugoslavenskoj akademiji, koje je osnivanje službeno pokrenuto u Saboru 29. IV. 1861., glavni cilj biti „postaviti temelj jednomu književnomu jeziku za sve Jugoslavena“ (Polić, 1899.: 12.). Strossmayer se je u tom smislu izjašnjavao i u Saboru 1861. godine (Polić, 1899.: 29.). On je uz dar od 50 000 forinta za ustrojavanje Jugoslavenske akademije banu Šokćeviću 10. XII. 1860. uručio pismo u kojem opisuje zašto južni Slaveni trebaju „jedan književni jezik“, da „u kolo srbsko-hrvatske književnosti najprije“ treba povući braću Slovence, a da se „tomu kolu mogli bi se približiti i radini Bugari“. Grad Zagreb s „punim pravom zaslužuje biti stolicom jugoslavenskoga učenoga društva“ „u kom bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski, da viećaju, kojim bi se načinom imala najpreče stvoriti jedna narodna knjiga na slovjenском југу“ (Ljetopis JAZU 1 (1878.): 3. – 6.). O državno-pravnim implikacijama svojih planova Strossmayer ne govori.

U skladu s odlukom od 12. VIII. 1861. Sabor je Caru uputio dopis 11. XI. 1861. u kojem ga obavještava da je na realak u Trojednoj Kraljevini učevnim proglasio jugoslavenski jezik:

„[...] neda se tajiti, da ponajveća zaprieka uspješnoga napredovanja školske mladeži u realnih struka pripisati se imade nesretnim centralističkim smjerom, s kojih mladež, prisiljena zatajiti svoj narodni jezik, moraše u svojoj domovini tuđim jezikom nauke učiti. Da se ovoj nepravdi konac učiniti, scienio je preponizno podpisani sabor trojedne kraljevine pravdoljubivu srcu Vašega Veličanstva ugoditi, te je jugoslavenski jezik trojedne kraljevine na svojih realkah učevnim jezikom proglasio.“ (Spisi... III., br. 356., str. 217.).

Sabor u svojim drugim spisima jezik Trojedne Kraljevine razmjerno rijetko zove „jugoslavenskim“. Primjerice, u predstavci „glede susjednih oblasti, koje ne primaju dopise hrvatske“ od 24. IX. 1861. (Spisi... III., br. 340., str. 190. – 191.) Sabor piše Caru da je povratom Ustava povraćen „svim narodom a i trojednoj kraljevini ovoj, narodni joj jezik, kao izključivo poslovni i službeni“. Međutim, s više stranah Trojedne Kraljevine „prispijevaju saboru ovomu pritužnice našieh municipalnih vlastih, – da susjedne im oblasti izvan trojedne kraljevine“ vraćaju službene dostavke jer su „u službenom nam hrvatskom jeziku pisane“. Sabor osuđuje ponašanje susjednih oblasti koje tako postupaju i upozorava da Trojedna Kraljevina ne uskraćuje rješavanje dostavakah pisanih na drugim jezicima, „premda bi sljedeći intoleranciju gore navedenih oblasti“ Sabor mogao zahtijevati da oblasti inih narodnosti svoje dopise „na hrvatskom“ – „nama službenom jeziku dostavljaju.“ Sabor stoga moli Njegovo Veličanstvo „da bi ono najvišjom vlastju svojom odrediti blagoizvolilo: da se jeziku našem, i od inih narodnostih austrijske države dužno štovanje izkaže, i pripadajuće mu pravo priznade.“

Konkretan povod tomu saborskomu dopisu Caru bila je pritužba Varaždinske županije od 17. IX. 1861. „kojom se tuži na susjedne oblasti, neprimajuće dopise hrvatske“ (Spisi... III.: 189. – 190.). Naime, optujski kotarski ured vraća predmete Varaždinske županije koji su pisani „narodnim hrvatskim t. j. jugoslavjanskim jezikom“, odgovarajući na njemačkom jeziku da ih ne može riješiti zbog neznanja jezika kojim su pisane. U Varaždinu tako ne postupaju, premda bi slijedeći „intoleranciju, dapače djetinsku nezrielost i bezumje ljudih kao što su članovi c. k. kotarskog ureda optujskog – i inih mnogih oblasti štono ne riedko slične dopise na županiju ovu upravljaju – morala dosljedno i ona zahtievati, da oblasti inih narodnostih na hrvatske županije hrvatske dopise upravljaju.“ Varaždinska županija moli na kraju pisma Sabor da se izvoli pobrinuti „da se našem jeziku i od inih narodnostih austrijske države dužno štovanje izkaže i pripadajuće mu pravo pripozna.“

Pritužba Varaždinske županije i citirana predstavka Sabora Caru pokazuju da se je lingvonim (glotonim) „jugoslavenski“ u Hrvatskom saboru rabio u značenju *hrvatski jezik* i da se Slovenci tim jezikom, bez obzira na njegovo ime, nisu htjeli služiti. Odgovarali su na njemačkom da ga ne razumiju. Tu se naziru razlozi zbog kojih Strossmayer glede Slovenaca nije mogao uspjeti, a glede Bugara još manje, to više što su redoviti članovi Akademije morali biti austrijski državljani. U nekim drugim saborskim spisima i obraćanjima Caru hrvatski se jezik zove „jugoslavenskim“

samo zato što mu se želi u odnosu na njemački i mađarski pripisati veća važnost, kakvu kao samo „hrvatski“ po broju govornika nije imao.

Prije nego što je saborski prijedlog o „jugoslavenskom jeziku“ stigao do Cara i njegovih ljudi, predsjednik Hrvatskoga dvorskoga dikasterija u Beču Ivan Mažuranić ispravio je „jezik jugoslavenski“ u „jezik hrvatski“ (Čorkalo Jemrić, 2013.: 46. – 47.). On je izraz „jezik jugoslavenski“ vjerojatno smatrao nepotrebnom novotarijom. Car je zakonski prijedlog o jeziku odbio u Kraljevskom odpisu od 8. XI. 1861., kojim je ujedno raspustio Sabor. Odbijenica glasi:

„Što se napokon tiče predložena nam zaključka saborskoga o jeziku narodnomu kao jeziku izključivo poslovnom, službenom i učevnom; kolikogod je čvrsta volja naša, da jeziku narodnomu i u uredu i u crkvi i u školi bude sačuvan položaj, koji ga punim pravom idje, i da mu bude osiguran razvoj čim je moguće veći: pri svem tom ipak nismo toga mnjenja, da bi se sve obstojeće u zemlji oblasti, dakle i oblasti naše vojničke i financialne, u poslovih svojih službenih; da bi se nadalje svakolika tamošnja javna društva u svojih spisih; da bi se napokon svikolici tamošnji državljani, dakle i oni, koji faktično pripadaju inomu kojemu jeziku, u svojem prometu, imali služiti izključivo jezikom kraljevine. Moramo vam dakle sa žalošću izjaviti, da pomenutomu zaključku, u njegovoj sadašnjoj redakciji, nemožemo podieliti previšnje naše kraljevske sankcije.» (Spisi... III.: 287. – 294., 293.).

Iako Car saborski prijedlog o jeziku nije prihvatio, a time ni Mažuranićevu korekturu u tom prijedlogu, odredba „hrvatski jezik“ rabila se u hrvatskim zakonima i propisima koje je do 1865. potpisivao Ivan Mažuranić kao predsjednik Hrvatskoga dvorskoga dikasterija i kao kancelar Hrvatske dvorske kancelarije, u koju je Dikasterij promaknut 1862. godine (Čorkalo Jemrić, 2013.: 47.). Odredba „hrvatski jezik“ zatim je ušla i u Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. godine i time postala pravno obvezujućom. Zbog toga je npr. Tomo Maretić svoju školsku gramatiku nazvao *Gramatika hrvatskoga jezika...*, dok je svoju veliku „znanstvenu“ gramatiku nazvao *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.

Dok je Mažuranić bio hrvatski dvorski kancelar odnosno predsjednik Dikasterija (1861. – 1865.), zalagao se je za poboljšanje hrvatsko-austrijske suradnje koja je nakon Veljačkoga patenta od 1861. trebala ojačati politički položaj Hrvatske unutar Habsburške Monarhije, a Beču pomoći oslabiti poziciju Mađara. Međutim, Mažuranićeva zalaganja na hrvatskoj političkoj sceni nisu urodila plodom, a nisu ga podržali ni Strossmayer ni Rački (Szabo, 2013.: 108. – 109.). U austrijskoj je politici uslijedilo „u početku prikriveno“ „austrijsko otvaranje prema politici [austro-ugarskoga] dualizma, što javnost, pa niti Hrvatski sabor“ ne će uspjeti na vrijeme primijetiti (Szabo, 2013.: 108.). Mažuraniću se u to doba u Hrvatskoj zamjeralo da se kao kancelar Dvorske kancelarije nije trudio „izhoditi potvrdu“ Akademijinih pravila iz 1861. godine. Za vrijeme Mažuranićeva mandata car Franjo Josip potvrdio je 7. III. 1863. osnivanje Akademije, no njezina (izmijenjena) pravila odobrio je tek 4. III. 1866. na temelju podneska Sabora od 21. II. 1866., tj. nakon što je Mažuranića 1865.

na položaju u Beču naslijedio Milan (Emil) Kušević (usp. Ljetopis JAZU 1 (1878.): 7.). Mažuranića je u Saboru zbog nedjelotvornosti glede Akademije prozvao i Strossmayer, tražeći da se Sabor u povodu Akademije opet obrati Caru (što je učinjeno 21. II. 1866.). Spor drugoga tipa počeo se između njih razvijati 1862. godine kada je Mažuranić propisao stari „ilirski pravopis“ kao službeni, unatoč širenju Šulekovich pravopisnih rješenja obrazloženih 1854. u časopisu Neven. Time je Mažuranić ušao u sukob sa strujom koja se bila okupila oko časopisa Književnik, osnovanim 1864. godine pod mentorstvom budućega predsjednika Akademije Franje Račkoga (usp. podrubnicu br. 10). Zbog svih tih vrlo složenih odnosa Ivan Mažuranić nije bio predložen za akademika. To je pak vjerojatno bio ključni razlog zbog kojega su Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević Sakcinski odbili svoje nominacije. Pored toga, Kukuljević je u Narodnim novinama kritizirao što su uz dvanaest Hrvata za imenovanje academicima predloženi samo po jedan Srbin i Slovenac, a nijedan Bugarin, te da su izostavljeni toliki odlični ilirci kao Lj. Gaj, I. Mažuranić, itd., a od Slovenaca Miklošič i drugi (usp. Polić, 1899.: 209. – 210., 152; H. Sirotković, 1993. prema Kaštela, 2012.: 120.).

Nastavit će se u sljedećem broju

U POVODU OBJAVE HRVATSKOGA PRAVOPISA INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE Politika ili struka?

Nataša Bašić

Hrvatska kulturna i znanstvena javnost proteklih je mjeseci posredovanjem javnih općila pripremana na hrvatsko pravopisno čudo: nov, moderan, sveobuhvatan, pomirben i jedinstven hrvatski pravopis, koji će na najvišoj znanstvenoj razini riješiti naše dugotrajne pravopisne prijepore i zauvijek zatvoriti stranicu pravopisnoga razdora. Jamstvo za to trebala je biti od nove hrvatske Vlade poduprta skupina jezikoslovaca u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (IHJJ) u Zagrebu, predvođena novim ravnateljem, dijalektologom Željkom Jozićem, te novim Upravnim vijećem kojemu su članovi standardolozi Josip Silić i Ivo Pranjković te etimolog Alemko Gluhak.

Bolji poznavatelji naše pravopisne problematike i rasporeda kroatističkih snaga u Hrvatskoj, nisu mnogo polagali na tako intoniranu najavu novoga pravopisa, niti su vjerovali da će filolozi iz Instituta riješiti tzv. pravopisne dvojbe, jer one nisu izišle iz struke nego iz politike, pa ih po naravi struka ne može ni riješiti. Kad bi pravopisni problemi zaista bili strukovni, teško je povjerovati da se do Jožića i institutovaca ne